

РОМАНИЗМИ У ПРИПОВЕТКАМА ИЗ ПРИМОРСКОГ КРАЈА
СИМЕ МАТАВУЉА

THE ROMANISMS FOUND IN THE TALES *OF THE SEASIDE* BY
SIMO MATAVULJ

АУТОР:

КРИСТИНА БАЛАЋ

трећи разред Филолошке гимназије
Регионални центар за таленте Београд II

МЕНТОР:

мр НЕВЕНКА НОВАКОВИЋ-СТЕФАНОВИЋ

професор српског језика
Филолошка гимназија

РЕЗИМЕ

Последњих деценија, са повећањем присуства страних речи у нашем језику, порасло је и интересовање за проблем туђица, па су оне постале предмет многих истраживања и студија. Циљ овог рада је да се, приказујући лексичко-стилску функцију романизама у приповеткама *Из приморског краја* Симе Матавуља, покаже колико је овај лексички слој заступљен у језику писца, као и у говору његових ликова, у којим сферама живота се романизми јављају и каква је њихова стилска вредност у наведеном делу. Приликом израде рада вршена је ексцерпција грађе из поменуте збирке приповедака, њена класификација и анализа. Дошло се до закључка да су романизми нашли своје место у свим сферама живота, а највише су везани за појмове који означавају титуле, занимања и државне функције, затим појмове везане за цркву, лична осећања и особине, одевне и друге личне предмете, и сл., што говори о живом додиру двеју култура на подручју Далмације тог времена: италијанске и српске. Међу позајмљеним речима највише су заступљене именице, као израз потребе за означавањем нових појмова које са соном доноси италијанска култура. Стога овај рад приказује не само романизме и њихову лексичко-стилску функцију, већ и сам улазак туђица у српски језик, као и прилике и разлоге који до тога доводе.

Кључне речи: италијански језик, романизми, културни и географски утицаји, сфере употребе, заступљеност, лексичко стилска функција

SUMMARY

In the last few decades, with the amplification of the presence of foreign words in our language, the interest for the problem of loan-words has also grown, hence they have become the object of various research and studies. The aim of this research is to show how much this lexical layer is common in the language of the writer, as in the words of his characters (by showing the lexical and stylistic function of romanisms in the tales *Of the seaside*), as well as to show in which aspects of life romanisms occur and what their stylistic value in the mentioned work is. During the creation of this research the method of excerpction from the text of the mentioned collection of tales was used, in addition to its classificaton and analysis.

The conclusion was reached that romanisms have found their place in all aspects of life, but are mostly related to terms that stand for titles, professions and state functions, as for terms relating religion, personal emotions and qualities, items of clothing and other personal objects, etc., which speaks of vivit coexistence of the two cultures assuming the territory of Dalmatia of that time: the italian and the serbian cultures. Among the numerous loan-words the one most frequently used are nouns, as an expression of the need to signify the new terms that the italian culture brings along. Therefore this research exemplifies not only romanisms and their lexical and stylistic function, but also the very entrance of loan-words into the Serbian language, as well as the situations and reasons which cause it.

Key words: the italian language, romanisms, cultural and geografic influences, areas of use, frequency of use, lexical and stylistic function

УВОД

У овом раду романизми ће бити презентирани као један од лексичких слојева у приповеткама *Из приморског краја* Симе Матавуља, без улажења у поделе на њихово књижевно или дијалекатско порекло или периодизацију њиховог доспевања у српски језик. Размотриће се сфере у којима се најчешће појављују, њихова заступљеност, било према сфери употребе било према врсти речи, као и могући разлози и објашњења њиховог уласка у српски језик. Биће изнета и друга запажања, која су настала проучавањем сакупљеног материјала. Три речника (Ивана Клајна [1], Петра Скока [2] и Братољуба Клаића [3]), као и зборник радова о позајмљеницама (Милке и Павла Ивића, Јудите Плакош, Јулијана Рамача, Светозара Стијовића, Михала Тира и Драге Ћупића [4, 5]) и рад о говорним типовима у међуречју Неретве и Ријеке дубровачке (Сенахида Халиловића [6]) омогућују разумевање романизама и праћење њиховог порекла, распрострањености, начина и разлога употребе, а есеји о Матавуљу (Јована Радуловића [7] и Иве Франгеша [8]) објашњавају порекло романизама у Матавуљевом језику, односно како су његов живот и политичке прилике у то време одредили и структуру његовог језика. Поједини романизми забележени у наведеном корпусу разликују се акценатски, фонетски и семантички од оних који су наведени у поменутој литератури, што се може тумачити дијалекатским разлозима.

МАТЕРИЈАЛ И МЕТОДА РАДА

Грађа за овај рад је ексцерпирана, тј. примери су исписивани на фише (мале картице) из збирке приповедака *Из приморског краја* Симе Матавуља. Примери су класификовани према сфери употребе, а затим је вршена њихова анализа (одређивање према врсти речи, заступљеност у одређеним врстама речи, заступљеност у одређеним сферама употребе, одрђивање према критеријуму означавања новог појма или замењивања већ постојећег, и сл.). Урађен је и речник романизама класичном лексикографском методом (одреднице су устројене по азбучном реду са наведеним морфолошким одликама и значењем лексеме) уз употребу одговарајућих речника и помоћне литературе.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА

За прилив туђица у један језик велики значај имају географски фактори (дуготрајно суседовање двају језика), али и културно-цивилизациона, односно економско-политичка премоћ једне државе. У историји су освајачки походи често били предуслов за стварање позајмљеница, које се задржавају и након одласка освајача, без обзира да ли контакти међу тим језицима још увек постоје. Оне постају саставни део лексичког фонда једног језика и није их лако искоренити (што је потпуно непотребно и чак понекад неумесно) зато што представљају уникатне језичке ознаке за културно-цивилизацијске новине. Мада има и оних позајмљеница које се могу заменити домаћом речју, оне често садрже одређене нијансе у значењу, што указује не само на њихову семантичку него и стилску функцију у језику.

У делима Симе Матавуља романизми су као лексички слој веома заступљени захваљујући окружењу у коме је одрастао и тадашњим политичким приликама. Рођен је у Шибенику 14. септембра 1852, у породици сиромашног трговца. Одрастао је као Србин у хрватском крају и још од малена се суочио са свим недаћама досељеничког живота. Наиме, његови преци су напустили своја огњишта и дошли у ове крајеве у нади да ће их Млетачка република заштитити од Турака, што се није догодило, већ је и

Венеција почела да их искоришћава. Живели су на сиромашној, пустој и кршевитој земљи, а туђинске владавине су се трудиле да их држе у културној заосталости. Активно су спровођени и верски прогони као и распиривање племенске и верске мржње. Српски народ је стално био у борби против Италијана, некада уједињен са хрватским, а некада у сукобу с њим. Захваљујући свему томе, Матавуљ од своје шесте године подлеже утицају италијанског језика и италијанске културе. Због незаинтересованости за учење, мајка га одводи код стрица у манастир Крупу, где он проводи четири године и ту стиче прве погледе на живот и свет. Затим службује у Буковици (испод Велебита, изнад Задра), па у Исламу, где га конте Илија Јанковић упознаје са француским језиком и познатим француским писцима и енциклопедистима. Када 1874. умре конте Илија, он одлази у Херцег Нови да предаје италијански језик у Приморском заводу. Накратко се придружује и борбама у херцеговачком устанку, а 1881. одлази на Цетиње, где доспева у интелектуални врх државе Црне Горе (1878. добила самосталност). Дружи се са Лазом Костићем, Јованом Павловићем, Стевом Чутурилом и руским етнографом Павлом Аполовићем Ровинским. Учи руски. Накратко одлази у Зајечар, али се враћа у Црну Гору. Од септембра 1889. до фебруара 1908, тј. до своје смрти, живи у Београду.

У приповеткама Симе Матавуља романизми се највише везују за појмове који означавају титуле, занимања и државне органе: губернадур, дотур, дужд, конте, контеша, медик, мештар, подестат, претур, провидур, скриб, факин, шјор и др.

Значајно место заузимају и појмови везани за цркву: брвијар, гвардијан, каноник, коризма, клаустар, миса, порта, рожариј/рузариј, шакриштан и сл.

У знатној мери су заступљени и разни изрази (поздрави, псовке, клетве): адио, бенвења, бонђорно, вива, ке нова, корпо де дио, марш, сакрамент, снгве де дио, сервис и сл.

Осећања и особине: бестија/бештија, гоба, каро, миракулозан, поварета, скалцакан, фадан и сл.

Речи везане за трговину, новац и мере: барил, карантан, талијер, фијорин/форинт, шолад и др.

Речи везане за поморски живот: вапор, гајета, гондола, корацада, марина и др.

Појмови везани за кућу: веленица, вила, кужина, ложа, фењистар и сл.

Лексеме везане за породични живот: вира, дота, папе, фамеја и др.

Одевни и други лични предмети: беневреци, јакета, мундир и др.

Јела и посуђе: беванда, гвантијер, полента, ромијенца и др.

Појмови везани за разоноду: биљар, партија, феста и др.

Појмови везани за војни живот: касарна, команда, регемента и сл.

Има и доста појединачних примера који се не могу сврстати у претходно наведене групе: арија, багателисање, винта, ђуњ, импровизада, кароца, каштигати, левантин, мио, морте, офендиват, оштарија, паиза, пунта, ресто, ришпет, тот, ура, шпијат, шупљаја и сл.

Наведени примери дати су као илустрација романизама у језику Симе Матавуља према сфери употребе, док ће речник показати њихову стварну заступљеност у датом корпусу, тј. у књижевном делу Симе Матавуља:

абокат м (ital. avvocato) бранилац, адвокат

адио (ital. addio) збогом

ађунто/ајунто м (ital. aggiunto) помоћник

арија ж (ital. aria) 1. ваздух 2. глас, начин певања

атентат м (ita. attentare) 1. напад на некога или нечија права 2. покушај убиства неке особе на политичкој основи

багателисање с (ital. bagatella) омаловажавање, потцењивање, презирање

баналан, -а –о (franc. banale) општи, свакидашњи, обичан, отрцан, прост

банкар м (ital. banca) 1. власник или сувласник банке 2. трговац који се бави новчарским или кредитним пословима 3. пренес. богат човек 4. играч који при картању или коцкању држи „банку“

барил м (ital. barile) 1. старија италијанска мера за уље, вино, брашно, итд. 2. буренце, бачвица

беванда ж (ital. bevanda) 1. вино добијено излуживањем комине с водом 2. вино мешано с водом, половник, чингер 3. напитака, пиће уопште

бевреци м (tur-ital. pembe-црвен брацца-ногавица) врста панталона

бенвења (ital. benvenuto) добродошао

бештија/бестија ж (ital. bestia) 1. животиња, звер, стока 2. особа са особинама животиње, будала

биљар/билијар м (franc. billard) игра са три или више кугли од слонове кости и са штаповима на плочи покривеној сукном

браво (ital. bravo) врло добро!, супер!, одлично!, изврсно!, сјесно!

Бревијар м (lat. breviarum) књига молитви, лекција и песама за свештенике, требник, часослов

вапор м (ital. vapore) 1. пара 2. пароброд

веленица ж (franc. velin) 1. пергамент од телеће коже 2. врло фин, гладак папир 3. врста ћилима

вива (ital. viva) живео, живели

вила ж (ital. villa) раскошан летњиковац, кућа изван града

винта ж (ital. finta) 1. превара, лукавштина, измишљотина 2. тобожњи ударац у мачевању

вира ж (ital. vera) веренички прстен, бурма

гајета ж (ital. gaeta) повећа непокривена лађа с једним једром

галантан, -а –о (franc. galant) 1. удворан, особито према женама; уљудан, лепа владања; пажљив, углађен, отмен 2. дарезљив; који не шкртари 3. љубавни

гвантијер м (ital. guntiera) тацна, послужавник, пладањка

гвардијан м (ital. guardiano) главар фрањевачког или капуцинског самостана

гоба ж (ital. gobba) 1. грба 2. грбавица, грбава жена

гондола ж (ital. gondola) дуг пљоснат венецијански чамац са кровом или кућицом на којем се весла стојећи

гранадир м (franc. grenadier) у 16-19. в, војник одређен за бацање ручних граната

губернадур м (lat. gubernare) 1. управник 2. у бившој царској Русији управни чиновник који је стајао на челу једне губерније

дота ж (ital. dote) мираз, прђија

дотур м (ital. dottore) лекар

дужд м (ital. doge) наслов поглавара старих република Венеције и Ђенове; исто што и кнез у старом Дубровнику

ђуњ м (ital. giugno) јун

илуштришимо, -а –о (ital. illustrissimo) „пресветли“, феудални назив за тзв. Велику господу

импровизида ж (ital. improvviso) изненађење

инфантерист м (franc. infanterie) пешак (војник)

јакета ж (franc. jaquette) 1. врста мушког свечаног капута 2. кратак женски прслук без закопчавања 3. жакет, кратак прслук

каноник м (lat. canonicus) виши свештенички чин у католичкој цркви

капитан м (ital. capitano) 1. највиши чин нижих официра 2. кнез

карантан м (ital. carantano) крајцара (некада их је ишло 60 у форинту)

каро, -а –о (ital. caro) драг, мио N. B. суперлатив: карисимо (carissimo)

кароца ж (ital. carrozza) кочија

карта ж (ital. carta) 1. папир, хартија 2. спис 3. карте за игру

касарна ж (franc. caserne) 1. настамба за војску 2. пренес. велика кућа у којој станује много људи

каштигати, -ам несвр. (ital. castigare) казнити, кажњавати; укорити, изгрдити

квондам (lat. quondam) некада

клаустар м (ital. clauastro) манастир, самостан

команда ж (ital. comando) 1. војно заповедништво 2. заповест, наређење

комендија ж (ital. commedia) 1. шала, виц 2. оно што служи за подсмех

компань м (franc. compaignon) 1. ортак, суделник трговачког или индустријског предузећа 2. друг

конте м (ital. conte) гроф, кнез N. В. хипокористик: контић

контеша ж (ital. contessa) грофица, кнегиња

контрабанд с (ital. contrabbando) кријумчарење, „шверц“

контрабандијер м (ital. contrabbandiere) кријумчар, „шверцер“

контура ж (franc. contour) 1. обрис, оцрт, осенак 2. скица неког предмета

корацада ж (ital. corazzata) лађа оклопњача

коризма ж (lat. quadragesima) код католика пост од 40 дана пред Ускрс, часни пост

крневал м (ital. carnevale) 1. месопуст, месојеђе, покладе 2. народна свечаност праћена маскарадама, плесовима и играма

кршћанин м (ital. cristiano) хришћанин

кужина ж (ital. cucina) кухиња

левантин м (ital. levante) поветарац који дува са истока

ложа ж (ital. loggia) трем

марина ж (ital. carnevale) 1. морнарица; поморство; бродовље 2. морски пејзаж у сликарству

марш (franc. marche) 1. ритмички равномеран ход, ступање, корачање 2. организовано кретање војске 3. корачница, музичко дело које одређује ритм човечјег корака 4. узвик за терање: одлази! 5. војничка команда: ступај!, напред! 6. пренес. напредовање

машкаре ж (ital. maschere) свечаност за време поклада када се људи маскирају, плешу и играју

медик м (ital. medico) лекар

мештар м (ital. maestro) 1. учитељ 2. добар мајстор

министар м (ital. ministero) 1. особа која се налази на челу министарства 2. назив неких посланика у иностранству

мио, -а –о (ital. mio) мој

миракулозан, -а –о (lat. miraculum) чудотворан

миса ж (lat. missa) католичко јутарње богослужење

морте (ital. morte) узвик; смрт!

мундир м (franc. moundir) свечани војнички кратки капут

офендиват, -ам несвр. (ital. offendere) 1. вређати, увредити 2. повредити

оштарија ж (ital. osteria) крчма, гостионица, биртија

паиза ж (ital. paese) земља

папе м (ital. papa) тата, отац

партија ж (franc. parti) 1. политичка странка 2. група људи сабраних или одређених за неки циљ 3. извесна количина предмета, већином у вези са отпремом 4. читава игра од почетка до краја 5. брак из рачуна

пионер м (franc. pionnier) 1. крчитељ нових путева на неком подручју 2. војник пионирске чете (копа ровове, подиже мостове и утврде итд.)

поварета ж (ital. povaretta) сиротица, јадница

подестат м (ital. podestate) начелство општине, градска управа

полента ж (ital. polenta) јело од кукурузног брашна, жганци, пура, качамак

порта ж (lat. porta) црквени прилаз, капија цркве, двориште цркве

пресумптиван, -а –о (lat. presumere) вероватан, претпостављив

претур м (ital. pretore) судија првостепеног суда, мировни судија

принцип м (ital. principe) кнез

провидур м (ital. proveditore) наслов поглавара земље у време управе Млетачке републике над Далмацијом

пунта ж (ital. punta) запаљење плућа

регемета ж (franc. regiment) 1. пук 2. пренес. мноштво, гомила 3. у Војној крајни територијална јединица равна котару

резерва ж (ital. riserva) 1. залиха 2. део војске остављен на располагање команданту 3. војна служба резервиста 4. опрез, суздржљивост, крајња затвореност у изјавама

ресто с (ital. resto) остатак

рицинус м (lat. ricinus) биљка од које се добија уље које служи за чишћење утробе, против глиста итд. (наше име-скочац)

ришпет м (ital. rispetto) поштовање, частч уважавање, углед

ромијенца ж (ital. game-бакар, gamino-бакрени суд) бакрена посуда, ведро, кабао

рожариј/рузариј м (ital. rosario) круница, число, оченаш, бројаница уз коју се чита молитва

сакрамент (ital. sacramentare) проклет!, проклетство!, доврага!

сапун м (ital. sapone) као у књижевном језику; средство за одржавање хигијене, нејчешће четвртастог облика

сервус (lat. servus) 1. роб, слуга 2. а) интиман поздрав б) благонаклон отпоздрав 3. као прилог: красно!, дивно!

скалцакан м (ital. scalzacane) 1. кукавац, јадник, ништарија; одрпанац 2. неспретњаковић

скриб м (lat. scribere) писар

солдат м (ital. soldato) војник

сума ж (lat. summa) збир, свота, износ

талијер м (ital. tallero) врста старог аустријског новца

тот (lat. tot) толико; толики

унијатски, -а –о (lat. unus) који припада унијатима (гркокатоличка црква)

ура ж (ital. ura) час, сат

фадан, -а –о (franc. fade) досадац; бљутав, огаван, огађен

факин м (ital. facchino) 1. мангуп 2. носач

фамеја ж (ital. famiglia) 1. породица; кућа, родбина 2. род, врст, скупина (животиња, биљака)

фењистар м (ital. finestra) прозор

феста ж (ital. festa) 1. празник 2. светковина, свечаност, весеље, слава, вашар

фијорин/форинт м (ital. fiorino) сребрни или златни новац у различитим земљама и у различито време (у Хрватској до 1892.)

финис (lat. finis) крај, свршетак

шакриштан м (ital. sagristano) црквењак, звонар

шјор м (ital. signor) господин, господар

шолад м (ital. soldo) ситан новац, новчић, крајцара, стоти део аустријске фунте (у Далмацији)

шпијат, -ам несвр. (ital. spia) уходити

шупљаја ж (lat. supplicare) молба, молбеница

- изрази:

бонђорно (ital. bongiorno) добро јутро, добар дан

ке нова (ital. che nuova) шта има ново

корпо де дио (ital. corpo di Dio) псовка

корпо дела (воштра) Мадона (ital. corpo della vostra Madonna) клетва

сангве де дио (ital. sangue di Dio) псовка

Изложена грађа показује да су међу романизмима у приповеткама *Из приморског краја* Симе Матавуља најзаступљеније именице (приближно четири петине), затим долазе придеви и глаголи, а осталих врста речи има занемарљив број. Реална потреба за увођењем нових речи уочава се највише међу именицама, а знатно мање међу придевима, док су глаголи готово непотребно увођени, јер сви имају одговарајуће еквиваленте у српском језику. Из овога можемо закључити да је српски језик заиста богат свим врстама речи, па и није било велике потребе за позајмљивањем туђих. Присвајање романизама, пре свега италијанизама, било је условљено дугогодишњим додиром двеју култура. Управо тај додир са Италијанима и њиховом културом обезбедио је упознавање са новим појмовима за које српски живаљ тражи одговарајућу реч. Сасвим оправдано, и чак пожељно, Срби преузимају италијанске, француске и латинске речи.

Романизми настали из потребе да означе нови појам залазе у све области живота, али су те потребе биле највеће међу појмовима везаним за одевне и друге личне предмете, као и међу појмовима који означавају ратне игре и друге видове забаве. Црквене појмове, појмове везане за црквени живот, титуле, занимања, државне функције, осећања, особине, поздраве, псовке, клетве примали су, најчешће као италијанизме, било као уникатну лексичку ознаку било као равноправну лексему одређеној лексеми у српском језику. Ови подаци нам указују на живу и активну комуникацију између туђина и силових и чистих Далматинаца, а романизми су ушли у наш језик управо у областима у којима је ова комуникација била најактивнија, тј. где су две културе најчешће долазиле у додир.

ЗАКЉУЧАК

Интересантно је како се лексички слој романизама усталио у приморским крајевима и како се приморци њима служе готово као да су домаће речи (за које их већина вероватно и држи). Мада ове речи, напретком технологије и све већим продором англицизама, губе на свом значају и сликају говор углавном старијих људи, оне су од велике важности за посматрање еластичности нашег језика и услова под којима он

прима стране речи, које речи прима и зашто, као и за боље разумевање историјских и културолошких прилика Далмације с краја 19. и почетка 20. века.

ЗАХВАЛНОСТ

Захвалност пре свега дугујем професору мр Невенки Стефанови-Новаковић, свом ментору, која ме је упутила у технику и методологију научног рада и указала ми на одговарајућу литературу, као и на драгоценим примедбама и помоћи коју ми је пружила око израде рада. За савете код идентификовања неких романизама захвалност дугујем професорима Јасмини Стојковић и Мирјани Крзнарић, за помоћ око израде презентације професору Бојани Тодоровић, а за помоћ око превода на енглески језик Тијани Делић. Веома сам захвална и стручном сараднику Регионалног центра за таленте Београд II на предусретљивости у решавању свих недоумица у вези са израдом рада и паноа. Посебно се захваљујем Стоји Митровић, мојој мајци, на пруженој помоћи и потпуној подршци.

ЛИТЕРАТУРА

- (1.) И. Клајн, Италијанско-српски речник (**друго, допуњено издање**), Нолит, Београд, 2000.
- (2.) П. Скок, Етимологијски ријечник хрватскога или српскога језика, Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб, 1971-1974, књ. I-IV
- (3.) Б. Клаић, Рјечник страних ријечи, Накладни завод Матице хрватске, Загреб, 1989.
- (4.) М. Ивић, Општи поглед на проблем туђица, О лексичким позајмљеницама, (група аутора), Градска библиотека Суботица, Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, Суботица 1995, 11
- (5.) Р. Стијовић, Романизми у говору Васојевића, О лексичким позајмљеницама, (група аутора), Градска библиотека Суботица, Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, Суботица 1995, 277
- (6.) С. Халиловић, Говорни типови у међуријечју Неретве и Ријеке дубровачке, Институт за језик у Сарајеву, Сарајево, 1996.
- (7.) С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, БИГЗ, Београд, 1990.
- (8.) С. Матавуљ, С мора и приморја (приповетке), Српско културно-просвјетно друштво Просвјета, Загреб, 1952.